

BETHLEN ISTVÁN TÁMADÁSA 1636-BAN.

— ÖTÖDIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

V.

Mivel a budai vezér támadásának iránya nem volt ismeretes, a fejedelem haditanácsa sem tudott véglegesen dönteni a védelem módja felett; csak eshetőségeket tárgyaltak s ezek alapján intézkedtek. Szeptember 11-én úgy határoztak, hogy abban az esetben, ha a budai vezér Szolnok alá érkezik, Ibrányi váradi viczekapitány a krasznai, bihari, középszolnoki hadakkal és a hajdúsággal Debreczennél gyülekezzék; a következő napon azonban jobbnak találták, ha maga a fejedelem is Nagyvárad felé igyekszik s Várad tájékára teszi át a harcsteret, de Erdélyben tartaléksereget hagyjanak, mert nem lehetetlen, hogy a temesvári pása a Vaskapu felől támad.¹ Könnyen végzetessé válható tévedést követett el a fejedelem s a haditanács a fővezér megválasztásában. A közvélemény Kornis Zsigmond bihari és zarándi főispán fővezérségében tudott volna megnyugodni, ki Bethlen Gábor idejében is főgenerális volt, s kiben egyedül volt hadvezetői képesség; a fejedelem azonban érthetetlenül, talán bizalmatlanságból, mert Bethlen István hívének tartotta,² őt mellőzte s a magyarországi hadak élére Ibrányi Mihály váradi viczekapitányt, egy tehetetlen embert, tette, melléje rendelvén csaknem hasonló jogkörrel Huszár Mátyás marosszéki főkapitányt a maros- és udvarhelyszéki hadakkal.³ A legnagyobb baj azon-

¹ I. Rákóczy György sajátkezű jegyzetei a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.

² Hogy Bethlen István számított Kornisra, mutatja az is, hogy ugyanabban az időben többször írt neki, biztatván az elpártolásra. »Bizony soha engemet változásban nem talál, míg fejem fennáll és erőmben tart, mert vén pribék volnék én immár; de ha mégis nem nyugszik, mind atyáru, anyáru! eddig elszidogatom bizony, hogy talán soha olyan levelet életében nem látott, mert tökéletlenül hazud mindenben« etc. írta Kornis Bornemisza Pálnak 1636 okt. 1-én. Tört. Tár 1884 500. l. V. ö. Kemény: *Önéletírása* 274. l. és Illésházy Gáspár *emlékirata. Tört. Tár* 1891 575. l.

³ Szalárdy: *Sztral. magy. krón.* 108—109. hh. és I. Rákóczy Gy. levele 1636 szept. 18-ról Tholdalaghyékhoz. (Szilágyi: *Levelek* etc. 461. l.)

ban mindezekon kívül az volt, hogy a budai vezér indulása és menetiránya felől teljes tájékoztatásban voltak; a budai vezér ugyanis szeptember 21-én Szolnoknál volt, 28-án Szarvas, 29-én pedig már Gyoma körül táborozott¹ s ugyanekkor az erdélyi főszereg még mindig a Keresztesmezőn vesztegelt, várakozván a csapatok gyülekezésére.

Az Ibrányi vezérlete alatt álló sereg mintegy 15000 emberből, nagyrészt lovasból állott,² mely arra a hírre, hogy a török Szalontát készül felégetni, a Szalonta közelében lévő Madarász nevű faluig nyomult előre s ott táborot ütött. »Onnét talán egy-néhány nap sehova nem megyünk; mert ha directe Jenő felé megyünk, ha mi derék erő talál, non licet regressus; ott olyan helyen leszünk, hogy Jenőre is vigyázhatunk, az hajdú városokra és Sarkadra is gondot viselhetünk«, írta Kornis október elsején, közvetlen a megindulás előtt.³ Rákóczy különben is meghagyta a vezéreknek, hogy »csak legkisebben is okot sem mire ne adjanak ő kglmek, senkit ne offendáljanak, hanem csak magokat oltalmazzák«,⁴ ha pedig a védelem elégtelennek bizonyul, lassan Nagyvárad felé húzódnak, hova addig derék seregével bizonyára ő is megérkezik.⁵

Bethlen István kémeitől megtudván, hogy Szalontánál tekintélyes számú sereg táborozik, de a fejedelem derékhadával csak néhány nappal azelőtt indult volt el Tordáról, azt tanácsolta a budai vezérnek, hogy haladéktalanul intézzen támadást Ibrányiék ellen, kiket most könnyebben szétverhetnek, mint a

¹ Bethlen István naplója. *Tört. Tár* 1884 308. l.

² »Kornis uramék vannak ad summum ott kin 8000, kírkezzvén az marosszéki s udvarhelyszéki hadak, kglmed megitélheti, mily nagy és szép erős had fog az együtt lenni; az mind ő kglmek computálják, ahoz képest az mint az sok jó legény minden felől gyülekeznek, az más párti hajdúsággal reá telnek 20 ezerre is.« 1636 szept. 21-iki levele Tholdalaghynek. (Beke és Barabás: id. kiadv. 332. l.) A maros- és udvarhelyszéki hadak számáról Rákóczy egy feljegyzése tájékoztat, melyben a következőket olvassuk: »Székhadak: Háromszékből equ. 2000, gyalog 1000; Csík, Gyergyó, Kászoról equ. 800, gyalog 1200; Udvarhely éppen, Marosszék éppen, Aranyosszék éppen«. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.) A maros- és udvarhelyszékiek tehát mintegy 4000-en voltak; a nagymérvű gyülekezést tekintve, feltehető, hogy a sereg száma a következő 10 nap alatt még 3000 emberrel növekedhetett. Ennyire becsülik különben a Szalontánál táborozó sereget a külföldiek is. Így az elég jól értesült Ortelius (*Kronica des ung. Kriegswesen* etc. Frankfurt, 1665 II. 126.) és utána Khevenhiller. (*Annales Ferdinandi* II. Leipzig, 1726. Tom. XII. col. 2146.)

³ 1636 okt. 1-én Bornemisza Pálhoz írt levele. *Tört. Tár* 1884 501. l.

⁴ I. Rákóczy György 1636 szept. 21-iki levele Tholdalaghyhoz. (Beke és Barabás: id. kiadv. 332. l.)

⁵ Szalárdy: *Síralm. magy. krón.* 111. h.

derékhaddal való egyesülésök után.¹ A budai vezér maga is időszzerűnek találta a támadást, de mivel a viadalban résztvenni nem akart, Bekir temesvári pasára bízta a vezérletet, egyúttal október 5-én seregét Gyuláról Szalonta felé indította, »Bethlen Istvánt a kíséretében levő hitetlenekkel együtt azok kalauzává rendelvén«.² Gyula Szalontától csak négy mérföldnyire fekszik, de a süppedékes, ingoványos területen, jóllehet »a Körös is és azoknak erei sok helyeken a nagy szárazság miatt most gázlóban megjárhatók voltak«, lassan haladhattak előre. Szalonta alá csak másnap, október 6-án késő délután érkeztek s azonnal csatarendbe állottak.

A török haderő közeledése, melynek támadó jellegét a magyar tábornak könnyű volt felismernie, zavart idézett elő főleg a vezérek közt. A visszavonulás útja nem volt elvágva előttök, de bizonyosnak látszott, hogy ebben az esetben a Szalontavidéki hajdúság Bethlenhez pártol át, s hogy egyúttal csökkenni fog a sereg harckészsége is; tekintetbe véve végül azt is, hogy a török sereg számban nem sokkal mulja felül őket,³ elhatározták, hogy a török haderővel szembeszállanak. A vezérletben azonban nem tudtak megegyezni. Ibrányi, a névleges vezér, nem érzett magában annyi erőt, hogy a harcot sikeresen vezethesse, főleg most, mikor a sereg jelentékeny része, mintegy kétezer lovas felderítő szolgálat végett a vidéken volt,⁴ s Kornisra szerette volna bízni a vezérséget, ki azonban attól, mivel senkitől felhatalmazva nem volt, vonakodott. A bizonytalanság nagy nyugtalanságot okozott a táborban is, hova a vezérségtől való vonakodás híre eljutott, s árulást hangoztatva, forrongani kezdtek. Egyedül Kornis fellépésének tulajdonítható, ki tapintatos beszéddel a katonákat megnyugtatta, hogy a rend és nyugalom helyreállott, s mire Bethlenék megérkeztek, ez a sereg is csatákészen várta őket.

¹ Khevenhiller: *Annales Ferdin.* II. Tom. XII. col. 2146.

² A dátumra l. Bethlen István naplóját. *Tört. Tár* 1884 308. l. Szalárdy szerint (i. m. 112. h.) a török sereg okt. 6-án indult meg, a mely tudósítás épen olyan téves, mint *Naima* török történetírőé, ki »néhány napi út«-ról beszél. *Hadtört. Közl.* 1893 301. l.

³ Rákóczy számítása szerint, mely legközelebb jár az igazsághoz, »bosznai, temesvári, egri, kanizsai passák lesznek táborban több végbeliektől, de az igen sok nem lehet, tizenötezer török nem leszen«. Bogádinak szept. 16-án adott utasítása. Erd. Orsz. Eml. IX. 551. l. Kraus (*Siebenbürg. Chronik, Font. rer. Austriac.* SS. III. p. 123.) 40000 emberről beszél, a mi nagy túlzás. Ortelius (*Kronica* etc. II. p. 126.) szerint a török sereg mintegy 24—25000 emberből állott; ugyanennyit említ Khevenhiller is. (*Annal. Ferd. XII.* col. 2146.)

⁴ Khevenhiller (*Annal. Ferd. XII.* col. 2147.) ezeket említ:

A magyar sereg ökörszarv-formát választott¹ s »Jézus« kiáltással azonnal megtámadta az előcsapatban lévő török lovasságot, s »rettenetes kopjátörés és nagy kemény viadal« után azt teljesen szétszórta. A janicsárság azonban, mely néhány ágyúval rendelkezett, az üldöző magyar lovasságot, melynek egy része, különösen a hajdúság, azonnal zsákmányolni és fosztogatni kezdett, előnyomulásában feltartóztatta, de a fegyelmezett bihari és székely csapatok elől, különben is este lévén, csakhamar visszavonult.² A küzdelem eldöntetlen maradt. Ibrányi azonban a janicsárság tüzelésétől visszariadt könnyű lovasság futásának láttára azt hitte, hogy serege vereséget szenvedett; attól tartván tehát, hogy a török sereg utánok nyomúl s Váradot azonnal ostrom alá fogja, a nélkül, hogy a tényállásról meggyőződött volna, maga is Várad felé nyargalt, hova megérkezvén jelentette a fejedelemasszonynak »az hadaknak megverettetésekét s eloszlattatásokat s a töröknek rajtok való győzedelmét«. A fejedelemasszony a hír vétele után a történeteket »postán adta vala értésére a fejedelemnek«, ki ekkor Brátkán táborozott.³

Az állítólagos vereség híre Rákóczyt nagyon megdöbben-tette; »az ország hadai is igen kezdetek vala zsibongani«, főleg midőn Várad felé menekülőkre is akadtak.⁴ Váradon azonban magától Kornistól biztos értesüléseket nyertek az *egész* ütközet lefolyásáról.

Az első összecsapás alkalmával szenvedett kudarcz meg-lepetésszerűen hatott a török vezérekre, kik abban a meggyőző-désben siettették az ütközetet, hogy csak egy kisebb különítmény-nyel lévén dolguk, a győzelem bizonyos. Azt hitték tehát, hogy érte-süléseik hiányosak voltak, s hogy a szalontai viadalban Rákóczy is jelen volt teljes haderejével,⁵ vagy legalább is közelükben van, »mert az vakmerő harczállást ahhoz való bizodalom nélkül, hogy az derékhad is érkezik, el nem hihették csak az kevés nép-től«; egy ugyanakkor elfogott magyar rab is így vallott.⁶ Taná-csornak látszott ezek után a haditerv gondos összeállítása, melyet mindjárt az ütközetet követő éjjel megbeszélés tárgyává tettek. A szünetet egy Győri Jakab nevű félegyházi hajdúhadnagy a török tábor kikémlelésére akarta felhasználni; jól tudván török-

¹ Naima szerint. *Hadtört. Közlem.* 1893 301. l.

² Szalárdy: *Siralom. magy. krónika* 115. h. A csata leírásában általá-ban Szalárdy krónikáját vettük alapul; az eltéréseket azonban mindig jelezzük.

³ Szalárdy: *Siralom. magy. krón.* 114. h. A derékhad menetirányát l. ugyancsak nála 111. h.

⁴ Kemény: *Önéletírása* 275. l.

⁵ Így adja elő Naima i. h.

⁶ Kemény: *Önéletírása* 273. l.

kül, minden nehézség nélkül bejuthatott a táborba, s csaknem »oda penetrálá, veré magát, hol a basák, bégek Bethlen Istvánnal diványoznak vala«, s így végighallgathatta tanácskozásukat. A vezérek harczai kedve a kudarcz miatt nagyon lelohadt s félelem fogta el őket arra a gondolatra, hogy a derékhad minden pillanatban megérkezhetik s ellenök támadást intéz. Bethlen István természetesen kitartásra buzdította őket, de ezek azzal állottak elő, hogy »csak e kevés számú vakmerő nép miatt is minemű károk esett, s hátha a fejedelemmel útban levő sok néppel (mely nem is oly kevés, hogy csak nemességből, hanem székelységből, fizetett népből, lengyelekből, feles gyalogbul, feles lövészerszámokból állana) megegyezhetnek, mit nem vihetnek végben az ő erejekben?« Győri Jakab megtudván, a mit tudni akart, elhagyta a tábort s a már előbb összegyűjtött háromszáz főnyi csapatát két részre osztotta s a nyugtalan török tábor körül két helyen felállította, a következő utasítással: »Valakinek puskája vagon, azt minden ember elkészítse és mihelyen ő dobot üttetvén seregestül megszivalkodik, ők is akkor mentől szörnyebben lehet, doboltassanak, sivalkodjanak: hozzá, hozzá vitézek és Jézust, Jézust kiáltssanak; mikor pedig lőni kezd, ők is mentül sűrűbben lehet, löjjenek, de helyökből ő híre nélkül ki ne mozduljanak«. Az éktelen lárma és lövöldözés hallatára a török tábor körül lévő mocsarakban tanyázó »nagy sűrűséges sokaságú darvak« megriadva »szörnyű szokatlan kiáltást kezdének«, mire a tábor bizonyosra vette, hogy a fejedelmi hadak megérkeztek s minden oldalról támadnak. Vad félelem fogta el őket, annál is inkább, mert érezték vezéreik habozását, s csakhamar rendetlen futásban igyekeztek menekülni Gyula felé. »A megfélemlített ezredek népe lovát és podgyászát hátrahagyva, áradás gyanánt visszafelé kezdett folyni«,¹ de a sereg jelentékeny része, nem ismervén az utakat, elpusztult a Körös mocsaraiban; ² igen sokan pedig az éhségtől és fáradtságtól kimerülve, a parasztok kezei közé jutottak, kik őket rabszolgákul eladogatták. Bethlen István és a vezérek »valami paraszt emberek kalauzságokkal«, nagy ügygyel-bajjal érkeztek meg a gyulai táborba.

A szalontai tábor minden készlete a magyar sereg zsákmánya lett, mely »az lövészerszámokat azokhoz való szekerekkel, porral, golyóbissal Szalontára bevívén, az ott való kastélybeli bástyákra és azután építtetett toronyba« szállította. A szalontai

¹ Naima szavai. *Hadtört. Közlem.* 1893 303. l.

² A törökök vesztéseire I. Esterházy Pál 1636 decz. 3-iki lev. *Tört. Tár* 1884 504—505. ll. és Illésházy Gáspár *emlékirata. Tört. Tár* 1891 577. l. Megjegyzendő, hogy Illésházy emlékiratának ez a része közölt formájában az események zavaros leírása miatt alig használható.

kapitány pedig azonnal »postán megíratá« a történeteket Váradra, a fejedelemszonnynak, ki azokról útban levő urát tudósította. A részleteket Kornis Zsigmond adta elő Rákóczynek, ki most már meggyőződven Kornis megbízhatóságáról és hűségéről, közmegelegedésre »az egész országos hadaknak főgenerálisának« tette.¹

A szalontai diadal még nem döntötte el a hadjárat sorsát. A budai pasa vezérlete alatt álló török hadsereg még így is félelmes haderő volt, melyet Rákóczy feltevése szerint, a szomszédos hódoltsági vezérek és a moldvai vajda seregeivel feltétlenül erősíteni fognak. Szükségesnek látta tehát ő is hadserege szaporítását s azért Váradosinél levő táborából azonnal minden vármegyét s a hajdúságot felszólította a haladéktalan táborbaszállásra.² Aggodalmait megerősítették Szentpáli jelentései is, főleg a legutóbbi, melyben arról értesíti Rákóczyt, hogy Koniecpolski nem adhat segítséget, mert a készülődő tatárok miatt, kiknek száma negyvenezerre tehető, hadait nem tanácsos csökkenteni; a hetman azzal biztatja ugyan, hogy »az tatár ránk nem megyen s ugyan igen biztat, de én is igen félek, hogy nem másra, hanem vagy ránk, vagy Máté vajdára megyen.«³

Rákóczy a gyulai tábort kémeivel szemmel tartván, mindaddig Váradon akart tartózkodni, míg az ellenfél haditerve nyilvánossá nem lesz; különben is az utóbbi napokban történt események s az ellentétes tudósítások a csata lefolyásáról, seregének nyugalmát is felzavarták,⁴ s nemcsak a köznemesség, hanem a főbbrangúak is bizalmatlansággal néztek a jövő elé s újabb mérközés esetén a bukást kétségtelennek tartották. Megerősíteni látszott őket ebben a budai vezérnek a gyulai táborból már október 11-én hozzájuk intézett levele, melyben felszólítja a rendeket, hogy haladéktalanul térjenek vissza Erdélybe, ne tegyék ki országukat a biztos romlás veszedelmének. Rákóczy is helyesen cselekednék, ha trónját csendben átengedné Bethlen Istvánnak, kit a szultán Erdély fejedelmévé tett, mert ellenkező esetben földönfutóvá teszik a hatalmas császár seregei, melyeknek ellenállani lehetetlen.⁵ Hasonló tartalmú volt Bethlen István ugyancsak október 11-ről kelt újabb kiáltványa is, melyben figyelmezteti Rákóczy táborát, hogy egy ember miatt, kit a szul-

¹ Szalárdy: *Síralm. magy. krón.* 115—120. hh.

² Szalárdynál: i. m. 120. h.

³ Szentpáli 1636 szept. 29-iki jelentése. (Szilágyi: *Levelek etc.* 308. l.)

⁴ »10 (Octobris) Váradnál. Egész éjjel fegyverben voltunk az töröktől való félelmünkben«. Haller Gábor *naplója. Erd. tört. adat.* IV. 36. l.

⁵ *Török-magyarokori államokmánytár.* II. 407—408. II. és *Tört. Tár* XVIII. (1872) 45—47. II.

tán trónján megtúrni semmiképen sem akar, s a ki eddigi uralkodása alatt törvénytelenséget törvénytelenésre halmozott, Erdély pusztulását ne idézzék elő ; ő a rendeket a bekövetkezhető szerencsétlenségre több ízben figyelmeztette, neki tehát e miatt szemrehányást senki sem tehet. Mivel pedig »Havasalfölde, Moldova felől sokszerte több hadak rohannak ezentől szegény hazánkra, hogy . . . nagyobb romlás s pusztulás ne kövesse szegény hazánkat«, Bethlen ismét hozzájok fordul s kéri őket, hogy okulva a Báthory Zsigmond uralkodása alatt törtéteken, ne akarjanak egy ember kedvéért újjat húzni a török császárral ; nyugodjanak meg a szultán akaratában és válaszszanak maguknak új fejedelmet.¹

E felszólítások a magyar táborban érthető izgalmat okoztak ; s midőn másnap (okt. 12-én) az a hír érkezett hozzájok, hogy a közben megerősített gyulai tábor megindult,² talán éppen ellenök, »az ország hada kezdte lenni nagy zsbongásban, mert mind az fejedelemtől nagy rész unakodva vala, mind pedig törökkel örömet öszveveszni nem akarnak vala«. A vármegyék küldöttei Rákóczy tudta nélkül éjjel gyűlést tartottak Wesselényi Boldizsár szállásán, hol azt határozták : tudomására kell adni a fejedelemnek, »ha békélhetik az törökkel, jó, s ha nem, az fejedelem viseljen gondot magára, az ország pedig töröknek magát nem opponálja, Bethlen Istvánt acceptálja«. E határozatról Rákóczy idejekorán értesülvén, azonnal tanácsot tartott s az elégedetlenekeket maga elé hivatván, igyekezett őket megnyugtanni, néhányat pedig a békétlenkedők közül őrizet alá tétetett. Jobban megnyugtatta azonban a rendeket az a hír, hogy a gyulai tábor nem Nagyvárad, hanem Lippa felé igyekszik,³ s mint Csatári János sarkadi kapitány írta, olyan szándékkal, »ha módját találhatja, azon menne be Bethlen Istvánnal Illye felé Erdélybe.«⁴ A fejedelem s haditanácsa mulhatatlannak tartotta ezek után a Maros-völgy védelmét, melyen át Erdély a legkönnyebben volt megközelíthető s azért Rákóczy táborával Nagyvárad alól már október 15-én⁵ délnek fordúlt s három napi menetelés után⁶ Borosjenőnél, mely Lippától öt mérföldnyire esik, táborni ütt. A haditerv nem lévén megállapítva, mert annak a török hadsereg mozgulataihoz kellett alkalmazkodnia, az pedig jelenleg egyelőre

¹ Török-magyarkori államokmánytár. II. 409—10. ll. Regestáját közli Beke Antal: *Tört. Tár* 1895 425. l.

² Bethlen István *naplója*. *Tört. Tár* 1884 308. l.

³ Kemény: *Önéletírása*. 275—78. ll.

⁴ Szalárdy: *Sivalm. magy. krónika* 121. h.

⁵ Bethlen István *naplója*. *Tört. Tár* 1884 309. l.

⁶ Az itinerariumot l. Haller Gábor *naplója*. *Erd. tört. adat*. IV. k. 36. l.

tétlenül vesztegelt Lippa alatt, — az erdélyi derékhad sem tartotta megokoltnak a továbbnyomulást.

Kisebb jelentőségű mérközésekben egyébiránt nem volt hiány. A felderítő szolgálatokat teljesítő erdélyi csapatok többször akadtak hasonló szolgálatban levő török csapattestekre, melyekkel sikeresen megküzdöttek; így Bőjthi István mezei kapitány Pankotánál egy éjjeli támadás alkalmával háromnegyszer nagyobb török csapatot vert szét, »az esztergomi bék, sok agák s egyéb rendek elveszvé«. ¹ Ezek erkölcsi hatása Rákóczy táborán csakhamar meg is látszott. Az a sereg, mely néhány nap előtt még rettegett a törökkel való mérközés gondolatára, most »nagy víg és kész szívvel« döntő viadalra vágyott, s ennek hatása alatt maga Rákóczy sem ellenezte a Lippa felé való vonulást, kedvező alkalom esetén a török tábor megtámadását, akár a Maroson keresztül, melynek vízállása a hosszan tartó őszi szárazság miatt alacsony volt, akár pedig a lippai hídon át, mely a török tábor közeléber volt. ² Ellenkező volt a török tábor képe. A budai vezér a könnyű győzelem biztos tudatában szállott táborba és most látnia kellett, hogy seregei egymásután kudarczot szenvednek s hogy Erdély minden kétértelműség nélkül kitar Rákóczy mellett; s jöllehet táborra a ruméliai hadak csatlakozásával jelentékenyen megerősödött, ³ annak szemelláthatólag nyomott hangulatát tekintve, óvakodott a döntő mérközéstől. A felelőség súlyát azonban leginkább Bekir temesvári pasa érezte, ki a szalontai csatát elvesztette s a ki éppen azért a helyzet megjavítását elsősorban kívánta. Október 23-án tehát, állítólag Bethlen István és a budai vezér tudta nélkül Omer agát levéllel a borosjenei táborba küldte, felszólítván Rákóczyt, hogy béküljön ki a budai vezérrel és az öreg úrral; az alkalom most olyan kedvező, hogy Rákóczy megbékülhet, a nélkül hogy fejedelemségétől meg kellene válnia. ⁴ Rákóczy a békekötéstől, méltányos feltételek mellett, előbb sem idegenkedett s Bekir pasának válaszolva, most is hangsúlyozta, hogy a béketárgyalások megindítása ellen semmi kifogása nincs, »csak azután legyen tökéletes, igaz békeség közöttünk s ne idővontatás s valami alkalmatosság után való várakozás, mint eddig«. ⁵

¹ Kemény: *Önéletírása* 279. l. és I. Rákóczy György 1636 okt. 18-án kelt levele. (Szilágyi: *A két Rákóczy családi lev.* 24. l.)

² Szalárdy: *Síralm. magy. krón.* 123. h. Kemény: *Önéletírása* 279. l. — Főleg pedig Rákóczy 1636 okt. 27-iki levele Pázmányhoz. (Egykorú másolata a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

³ Bethlen István naplója. *Tört. Tár* 1884 309. l.

⁴ *Török-magyarorkori államokmánytár.* II. 414—15. ll.

⁵ *Török-magyarorkori államokmánytár* II. 416. l.

A levélváltás után közvetlenül, talán éppen annak hatása alatt,¹ a Rákóczy táborában fogva tartott Ali csausz kihallgatást kért a fejedelemtől, mely megadatván, Ali ajánlkozott, hogy felkeresi a török tábor s ráveszi a budai vezért a béketárgyalások megindítására. Ali előterjesztéseire Péchy Simon, a legidősebb tanácsos válaszolt, ki arra hivatkozva, hogy eddigi tapasztalataik alapján a budai vezér jóindulatának hinni nem lehet, hogy éppen ezért a béketárgyalások sem fognak eredményre vezetni, kijelentette, hogy a kérdés megoldását a hadiszerecsére bízzák. Azt azonban nem ellenzik, ha Ali levelet intéz a vezérhez, de a táborból való eltávozását nem tartják szükségesnek.² Ezzel egyidejűleg (okt. 23-án) Rákóczy Kornis Zsigmondot tizenötezer főnyi sereggel a Maros mellé küldötte, ki még aznap a Lippával szemben fekvő Pálélése nevű falu mellett tábort ütött és elsánczolta magát. Rákóczy a derékhad többi részével egyelőre még Borosjenőn maradt.³

Ali csausz levelére a vezér azonnal válaszolt s a béketárgyalásokat a maga részéről is kívánatosnak jelezte, de felszólította a magyar tábor, hogy a tárgyalások nyugodtságának biztosítása végett kölcsönösen kezeseket adjanak. A vezér ajánlata a táborban is nagy örömet keltett; a sereg harcias hangulata ugyanis erősen lelohadt az utóbbi tartós esőzések miatt, melyek következtében a megáradt Maroson való átkelés lehetősége ki volt zárva. Kornis Zsigmond Kemény Jánost és Farkas Ferenczet küldte át kezesekül, török részről pedig Olaj temesvári és a lippai bég jöttek át. A kezeseket a vezér október 24-én fogadta kihallgatáson,⁴ s miután szemökre hányta, hogy »hatalmas császár ellen fegyverrel« jöttek, kérdezte, hogy a békekötésre hajlandók-e? »Mostani állapotban, — felelték Kemény és Farkas, — semmit annál inkább nem kívánnánk, mert mi hatalmas császár köntö-

¹ Szalárdy szerint (i. m. 123. h.) Ali csausz és kíséretének őrizete Gillányi Gergelyre volt bízva. Egy másik feljegyzés pedig azt mondja Bekir pasa levelére vonatkozólag: »Tömösvári Bether passa Omer ágától küldte volt el, de nem merte vala maga meghozni. Gillányi hozta meg a Maros mellett való táborból.« (*Török-magyarkori államokmt.* II. 415. l.) Az összefüggés a levélváltás és Ali csausz szereplése közt valószínű.

² Szalárdy: *Sívalm. magy. krón.* 123—25 hh.

³ I. Rákóczy György 1636 nov. 12-iki levele Tholdalaghyékhoz. (Beke és Barabás: id. kiadv. 336. l.)

⁴ Kemény tudósítása (*Önéletírása* 281. l.) és Bethlen István feljegyzései (*Tört. Tár* 1884 309. l.) közt a dátumot illetőleg ellentét van. Kemény szerint a kihallgatás a török táborba való érkezésök után másnap történt, Bethlen szerint azonban ugyanazon nap, melyen megérkeztek. Tekintetbe véve, hogy Bethlen feljegyzései egyidejűek, Kemény önéletírása pedig későbbi keletű, Bethlen dátumát, mint valóbbásínűt fogadtuk el.

sétől elszakadni nem akarunk.« A vezér ezek után eljök terjesztette feltételeit, melyek alapján tárgyalni kíván :

Teljesítse Rákóczy azon ígérését, melylyel a császárnak, a portai kajmekámnak és Sziliktar pasának bizonyos összegeket ajánlott ; a szolnoki szandzsáksághoz tartozó Derecske biharmegyei községből a hajdúságot telepítse ki s legyen ez a község a szultán adófizetője. Zólyomi Dávidot azonnal bocsáttassa szabadon s »ennekutánna se titkon, se nyilván senkitől semmi bántása ne következék«. Esküdjék meg Rákóczy, hogy »valamíg ez világban él, se lengyellel, se némettel magát ne közölje, nyilván és titkon hozzájuk ne álljon«, hanem igaz hűségben maradjon a császár iránt ; az ország rendei pedig vállaljanak kezességet fejedelmök hűségét illetőleg. Ha Bethlennel megbékül, adja neki vissza az őt megillető birtokokat s azonkívül »vagy magának, vagy fijának, vagy a hozzátartozó népének kicsintől fogva nagyig senkitől semmi bántások ne legyen«. Végül mindezekre vonatkozólag Rákóczy és a három nemzet »nagy erős pecsétetes hitleveleket« adjanak.¹

A feltételek tárgyalása országgyűlési feladat lévén, Kemény János és Farkas Ferencz engedélyt kaptak a vezértől arra, hogy azokat Rákóczyval személyesen közöljék. A fejedelem a rendeket azonnal gyűlésbe hívta, mely a feltételek egyes pontjait megvitattván, a következőkben állapodott meg :²

Az országgyűlés nem emlékszik ugyan arra, hogy a császár iránt tartozó hűségöket megszegették volna s ezért a budai vezér támadását sem tartotta megokoltnak, de mivel a rendek a békét mindenek felett kívánatosnak látják, nem zárkóznak el a tárgyalások elől s hajlandók azt a »bizonyos summa tallért, ajándékot« is megadni, melyet követeik csak arra az esetre ígértek, ha a vezér közvetlen beavatkozása elmarad. Beléegyeznek, hogy a falvak behódoltatásában Rákóczy trónralépésének éve legyen mértékadó, de a Derecskére telepített hajdúság kitelepítése a közelgő téli időszakra való tekintetből lehetetlen ; e feltételét tegye a vezér a porta döntésétől függővé. Zólyomi szabadon bocsáttatása teljesíthetetlen kívánság, Zólyomi fogságát országgyűlés határozta beigazolt vétkei alapján, »s így elbocsátása az ország törvényeinek sérelme nélkül nem lehet«. Nagyon jól tudja továbbá a vezér, hogy trónralépésekor minden megválasztott fejedelemnek le kell tennie az esküt és pedig elsősorban arra, hogy »hatal-

¹ *Török-magyarokori államokmánytár* II. 417—18. II. és Kemény : *önéletrása* 282. l.

² A tárgyalások történeti részére l. Kemény : *Önéletrása* 280—85 II. és I. Rákóczy György levele 1636 nov. 12-ről Tholdalaghyékhoz. (Beke és Barabás : id. kiadv. 335—37. II.)

mas császáruunktól és a fényes portától soha semmi időben el nem szakad«. Rákóczy ennek eleget tett s a rendek meg vannak győződve, hogy »a hűtet és esküését megtartja és megállja szentül«. Bethlen István és Bethlen Péter részére bántatlan hazatérést biztosítanak, a vezértől kívánt hitlevelet is készek megadni, de ugyancsak pecsétetes hitlevélben biztosítsa a rendeket, hogy Bethlen Istvánt és Székely Mózeset hazaküldik, s hogy »azután semmi szokatlan új dolgokkal, kívánságokkal a fejedelmeket s az országot nem terhelik«; az elégedetleneknek, szökevényeknek pártjukat nem fogják, hanem az ország kívánságának eleget tesznek. A béketárgyalások sikeres befejezte után a hadak azonnal oszlojanak el. Legyen gondja végül a vezérnek arra, hogy »mindezekről hatalmas császáruink méltóságos neve és pecséte alatt levelet szerezzen« s a császár kegyelmességének bizonyására kaftánt és botot küldessen, a portának »efféle dologban való régi szokása és rendtartása szerint«.¹

Az országgyűlési resolútiót Szalánczy István vezetése alatt Kemény Jánosból, Haller Istvánból, Farkas Ferenczből, Fodor Ferencz szászvárosi királybíróból és Csulai György udvari prédikátorból álló nagykövetség hozta a vezér tudomására az október 30-án tartott kihallgatáson.² Eleinte úgy látszott, hogy a vezér a válasz egyes pontjait nem kifogásolja, — »mintha mind tetszenék s meg is nyugodt volna rajta«. A következő napi audiencián azonban »sokkal külömben kezdette magát viselni«; újabb kívánságokkal állott elő, s jöllehet az első kihallgatáson azt állította, hogy a béketárgyalások Bethlen István tudta nélkül folynak, most azt követelte, hogy az öreg úrral is értekezzenek, s »tőle is értsék meg kívánságát«. A követek tehát Bethlent is felkeresték, ki őszintén bevallotta nekik, hogy nem volt szándékában a békés megegyezés, »hanem ezen csak fegyverrel akart volna által menni«. A jelenlegi helyzetet tekintve azonban ő sem gördít akadályokat a béke elé, de kívánja, hogy feltételei figyelembe vétessenek. November 4-én Kemény János Rákóczynak át is adta a vezér feltételeit,³ melyek az előbbiekkal jóformán mindenben egyeztek, azon jelentéktelen kibővítést kivéve, hogy Rákóczy pontosan határozza meg a szultánnak, a portai kajmekámnak s Sziliktar pasának szánt összeg nagyságát.⁴ Bethlen István kívánságai is ugyanazok voltak, melyeket kiáltványain

¹ *Török-magyarorkori államokmánytár* II. 419—24. II.

² Bethlen István *naplója* 1884 30.9 I. és I. Rákóczy György 1636 nov. 12-iki id. levele. (Beke és Barabás: id. kiadv. 336. l.)

³ I. Rákóczy György id. levele. (Beke és Barabás: id. kiadv. 336—337 II.)

⁴ *Török-magyarorkori államokmánytár* II. 440—41. II.

kívül a budai vezérrel még a tavasz folyamán folytatott tárgyalások alkalmával is hangoztatott, a melyekre azonban, mint látjuk, az erdélyi rendek ismételt országgyűlési végzésekből megfeleltek.

A követek egyébiránt óvatosságot s a mennyiben lehet, engedékenységet ajánlottak Rákóczynek s a rendeknek az alkudozásokban. »Mi úgy veszszük eszünkben, — írták még október 31-én, — hogy nem bizodalom nélkül keménykedik az vezér, itt közönségesen magokat segítségvárással biztatják... Nekünk kglmes urunk, az megbeszélés tetszenék.«¹ Rákóczy viszont nem hitt az alkudozások őszinteségében. »Ha módjok leszén, — úgymond, — inkább fegyverrel akarnák ők dolgokat végben vinni, mintsem békességgel,«² s a feltevését igazolni látszottak azok a támadások is, melyeket a török tábor csapatai több ízben, habár eredménytelenül, megkíséreltek az erdélyi haderő ellen még e tárgyalások ideje alatt.³ A tábori országgyűlés azonban mindezek ellenére sem szüntette be az alkudozásokat; a mennyire harcziások voltak néhány hét előtt, most ugyanolyan mértékben kívánták a békekötést, akár engedmények árán is. Rákóczy természetesen óvakodott az alkudozások menetét befolyásolni, annál kevésbbé gátolni, hogy esetleg később önzéssel, rosszakarattal ne vádolhassák; de különben is a rendek és a vezér közvetlen érintkezését jó alkalomnak vélte eddigi török politikája helyességének beigazolására. »Talám jobban meg fogják ebből is esmérni az törököt, — írta a fejedelemasszonynak, — noha az értelmese s jámbora már is elhítte, hogy azt ez mostani úton az török Havasalföldévé akarná Erdélyt tenni.«⁴

A vezér másodízben küldött feltételeire a november 6-iki tábori országgyűlés válaszolt. Negyvenezer tallért ígérnek a szultánnak, tízezeret a portai hajmekámnak, Sziliktar Musztafa második vezérpasának pedig hatezret.⁵ Elfogadják a vezér azon kívánságát, hogy a hódoltsági viszonyok olyan állapotban maradjanak, minőben Rákóczy trónralépésekor voltak »és semmi újítás benne ezután ne következzék«, s hogy a derecskei hajdúságot, mihelyt a császári athname megérkezik, egy hónap alatt kitelepítik. A béke megkötése és megerősítése után Zólyomi

¹ *Török-magyarokori államokmánytár* II. 431. l.

² I. Rákóczy György többször id. levele Tholdalaghyékhoz. (Beke és Barabás: id. kiadv. 337. l.)

³ V. ö. Kemény: *Önéletírása* 283—85. ll. és Naima tudósítása (*Hadtört. Közl.* 1836 305. l.) ki természetesen győzelemről beszél.

⁴ 1636 nov. 1-én kelt levelében. (Szilágyi: *A két Rákóczy családi lev.* 32. l.)

⁵ V. ö. I. Rákóczy György 1636 okt. 29-iki lev. (Szilágyi: u. ezen kiadv. 29. l.)

Dávidot »jó módok és okok alatt minden kétség nélkül« szabadon bocsáttatják; Bethlen Istvánnak, családjának szabad visszatérést biztosítanak; Rákóczy újból esküt fog tenni a porta iránt köteles hűsre s kezeskednek, hogy »sem lengyelhez, sem némethez magát nem kötelezi ő hatalmassága és az ország kárával«, de viszont a porta is adjon »fogyatkozás és minden hiba nélkül« való biztosítékot arról, hogy Erdélyt régi szabadságában, törvényeiben, határaiban, szabad fejedelemsválasztási jogában korlátozni nem fogja. Köteles végül a porta Bethlent és Székely Mózeszt »minden befutottakkal« visszaküldeni és »ha ezután efféle kifutó emberek találkoznának, azoknak panaszokra az ő hatalmassága részéről a szent békesség fel nem bontatik, sem háborúság miattok nem indíttatik.«¹

Nem voltak azonban ilyen engedékenyek Bethlen Istvánval szemben; követeléseivel és sérelmeivel már két országgyűlésen foglalkoztak, egy részök, mint pl. a kollégium és a siremlék-alap ügye tárgyalanná is vált, a többire vonatkozólag pedig országgyűlési végzésekben határoztak. Most sem tettek egyebet, mint egyszerűen utaltak a kérdéses articulusokra s ezek elfogadásától tették függővé a status quo antet s a teljes amnestiát az ő személyét, családját és hiveit illetőleg. Visszautasítják azon újabb követelését, melyben »mostani fáradságáért« ötven ezer forintot kívánt, mert az ország rendei semmivel sem bízták meg.²

A budai vezér, kinek a követek a november 11-iki kihallgatáson Bethlen István jelenlétében³ átadták a borosjenői tábori országgyűlésnek mindkét rendbeli követelésre adott választát, a maga részéről ki volt elégitve, mert kudarcza daczára is elérni látszott azt, a miért évek óta eredménytelen diplomatiái harcz folyt a porta és Rákóczy között. Az öreg úr ellenben nem nyughatott belé a rideg visszautasításba s ennek következtében a vezér, ki Bethlennel eddig is solidarisnak vallotta magát, nem tarthatta alkalmasnak az alkudozások jelen stadiumát a béke végleges megkötésére. Nem ellenezte tehát, hogy Bethlen újból formulázza kívánságait,⁴ a folytatandó tárgyalások alapjául, ő maga azonban célját elérvén, Rákóczyval fegyverszünetet kötött⁵ s november 14-én Temesvárra indult Bethlen Istvánval.⁶ Minthogy Szent Demeter napja, a törököknél a táborozás szoká-

¹ *Török-magyarkori államokmánytár* II. 441—44. ll.

² *Török-magyarkori államokmánytár* II. 432—38. ll.

³ Bethlen István naplója. *Tört. Tár* 1884 309. l.

⁴ *Erd. Orsz. Eml.* IX. 572—75. ll.

⁵ Kemény: *Önéletírása* 286. l.

⁶ Bethlen István naplója. *Tört. Tár* 1884 309. l.

szos határnapja¹ el is mult, főleg azonban a takarmányhiány miatt,² Temesvár alól hadainak jelentékeny részét hazabocsátotta,³ sőt Kinan pasát is, ki ugyanebben az időben Havasalföldről készült Erdélyre támadni,⁴ visszaparancsolta.⁵

Rákóczy ezen alkudozások alatt Borosjenőt elhagyván, november 8-án Borossebesen,⁶ november 13-án Déván,⁷ s néhány nap mulva pedig Kajántorokban ütött táborot,⁸ honnan a Maros-völgye az esetleges támadások ellen legkönnyebben védhető volt; innen folytatta alkudozásait Bethlen István legutóbb formulázott kívánságaira vonatkozólag. Még most sem bízott ugyan a békekötés lehetőségében, »mivel mind Bethlen István s mind az vezér lehetetlent kívánnak, mi sem mehetünk becsületünk sérelmével reá«. ⁹ írta ez időben a fejedelemasszonynak, de tanácsosnak látta aggodalmait és kételkedését leplezni. »Az ő hatalmassága méltóságos tekintetére és az ngod törekedésére nézve, — írja a vezérnek Temesvárra, — Bethlen Istvánnak és fiának, Bethlen Péternek mind uraságokat és jószágokat, úri becsületeket úgy megadjuk, hogy valamit birtanak az szegény idvezölt Bethlen Gábor fejedelem adományából, mikor ebből az országból kimentenek, annál többet fognak birni. Lakások is magoknak s szolgálóinak bátorságos lehet«. Állítson ki azonban az öreg úr olyan reversalist, a minőt a rendek kívánnak s akkor van reménység arra, hogy a szent békesség végbe mehet.¹⁰ Együttal szigorú utasításképen követeinek is meghagyta, hogy mondják meg az öreg

¹ Szalárdy: *Síralm. magy. krónika* 129. h.

² »Itt pedig 32 egész napja, hogy heverünk és teljességgel elfogyott az széna, sehult immár nem kaphatni, az hadakat is kénytelen haza kell bocsátani az vezérnek; erre nézve reggel innét elindulunk és vagy Tömös-várrott, vagy Nándorfejérvárrott várjuk végit és ott cserélik meg az hitleveleket.« Bethlen István 1636 nov. 13-iki levele. (Egykorú másolata a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.) Említettük, hogy ebben az évben nagy volt a szárazság. (Segesvári Bálint *krónik. Erd. tört. ad. IV. 211. l.*)

³ I. Rákóczy György 1636 nov. 17-iki levele. (Szilágyi: *A két Rákóczy család lev. 40. l.*) és ugyanannak nov. 22-iki levele. (Szilágyi: u. ezen kiadványa 43. l.)

⁴ I. Rákóczy György 1636 nov. 18-iki levele. (Szilágyi: u. ezen kiadv. 41 l.) Melith János 1636 decz. 10-iki lev. (Hurmuzaki: *Documente privitoare etc. Bucuresti* 1882. IV. 1., 628. l.)

⁵ Bethlen István naplója. *Tört. Tár* 1884 309. l. V. ö. Rákóczy nov. 27-iki lev. (Szilágyi: u. ezen kiadv. 47. l.)

⁶ Rákóczy 1636 nov. 8-iki levele. (Szilágyi: *A két Rákóczy család lev. 36. l.*)

⁷ Rákóczy 1636 nov. 13-iki levele. (Szilágyi: u. ezen kiadv. 38. l.)

⁸ Rákóczy 1636 nov. 17-iki levele. (Szilágyi: u. ezen kiadv. 40. s köv. ll.)

⁹ Ugyanezen levelében. (Szilágyi: id. kiadv. 40. l.)

¹⁰ *Török-magyarokori államokmánytár* II. 454. l.

úrnak, hogy »pecsét alatt is, ígéről-igére a szerint« készek megadni mindent, a mire ígéretet tettek, de a vezér is, Bethlen is »a szerint adják meg hitleveleket«, a mint azt a követek a rendek nevében eléjük terjesztik. Többet »az ország szabadságának és régi törvényének romlása nélkül« nem tehetnek.¹

Ilyen viszonyok között a békealkudozásoknak a közel jövőben várható beveződése nem volt valószínű. A Szászvárosra összegyűlt rendek azonban, kiknek tanácskozásain november 22-től fogva Rákóczy személyesen vett részt,² arra a hírre, hogy a budai vezér hadait nagyrészt eloszlatta s az Erdély felé törekvő Kinan pasát is visszarendelte,³ mely tények a vezér békülékenysége világos bizonyítékainak látszottak, készek voltak az eddigieknél is nagyobb engedményeket tenni. Pázmány levelének hatása alatt azonban, kit Rákóczy október 27-én s többször is⁴ tudósított az alkudozások lényegéről s arról, hogy a vezértől és Bethlentől kívánt feltételeket elfogadhatóknak nem találja,⁵ a fejedelem nem befolyásolta a rendeket elhatározásukban, s így a resolútiók megszövegezése aránylag rövid idő alatt elkészülhetett. »Mennél többet gondolkodom az kglmed mostani állapotjárul, — írta Pázmány, — annál inkább confirmáltatom abban az opinióban, hogy kglmed az törökkel megbékéljék, valamint lehet; lehetetlen, hogy kglmed a török hatalom ellen hadat viselhessen; lehetetlen az is, hogy sokáig fentartsa a hadakat, megunatkoznak a statusok, a költséges tábori szenvedésbe, az félelem is fejekbe forog, hogy ha sokáig tart az török ellenkezése, országokat is elvesztik. És sok egyéb akadékos gondolkodások miatt egyszer csak eloszolnak és kglmedet elhagyják«. Láthatta, hogy a lengyelektől alig kapott segítséget; abban sem bízzék, hogy ő felsége megsegíti. Sok példa van arról, hogy »Erdélyt a német segítség meg nem oltalmazhatja a török ellen«. A legjobb megoldás egyedüli módja a mielőbbi békekötés, még anyagi áldozatok árán is.⁶

December elsejére a rendek a kiegyezés pontjain megegyezvén, kiállították a vezértől kívánt okiratokat, melyekben a vezérnek másodízben küldött feltételeit a november 6-iki megállapodásnak megfelelően elfogadják s kezességet vállalnak, hogy a ponto-

¹ *Török-magyarokori államokmánytár* II. 456. l.

² Rákóczy 1636 nov. 22-iki levele. (Szilágyi: *A két Rákóczy csal. lev.* 43. l.)

³ Haller István és Szalánczy István 1636 nov. 25-iki jelentése. (Beke és Barabás: *id. kiadv.* 299. l.)

⁴ 1636 okt. 27-iki levele, melyben több levélről említést tesz. (Egykorú másolata a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

⁵ Rákóczy 1636 nov. 2-iki levele. (Szilágyi: *id. kiadv.* 34. l.)

⁶ Pázmány 1636 nov. 20-iki levele nagyrészt titkos írással. (Ötvös: *Rejtelmes levelek etc.* 1—4. ll.)

kat Rákóczyval betartatják.¹ Hasonló kötelezettséget vállalt magára a fejedelem is, fogadván keresztyén hitére, hogy a végzések minden czikkelyét, »annak minden részeit és punctjait hűségesen« megállja és betartja és mindaddig, míg a porta előtt a Szolimán szultántól kiállított athname tiszteletben és érvényben marad, — »mi is az országgal egyetemben hatalmas győzhetetlen császárunk fényes portájától el nem szakadunk«. ² Fontosabb volt ennél a Bethlen Istvánnal történt megállapodás, mely miatt, mint láttuk, a végleges kiegyezés hetek óta függőben volt. A szászvárosi országgyűlésnek hosszas tárgyalások után sikerült a két ellenfelet kölcsönös engedékenységre bírni s így a fejedelem december 4-én aláírhatta a kiegyezés szövegét.

E szerint Rákóczy kötelezi magát, hogy a Bethlen Gábertől a gyulafehérvári collegium építésére szánt húszezer frtot két év alatt kamataival együtt készpénzben megfizeti a püspöknek s gondoskodik arról, hogy a collegium felépüljön. Zólyomi Dávidot »jó módok és conditiók alatt« szabadon bocsátja. Bábolnát a hozzá tartozó falvakkal együtt Bethlen Istvánnak hatezer, Monorát Bethlen Péternek ugyanannyi tallérban inscribáltatja. Máramarosmegye adóját élethossziglan Bethlen István kapja, Metesdet és Gaurát nyolczszáz forintban inscribálja részökre, azzal a feltétellel azonban, hogy Fogarasról végképen lemondanak. A Bethlen Gábor-féle síremlékalapból hiányzó hétezer frtot »lakóhelyére való szállása után huszad napra« megfizeti Bethlennek. Azokat az articulusokat, melyeket az országgyűlések Bethlen Istvánnak a törökhöz való pártolása alkalmából hoztak, immár tárgytalanok lévén, töröltetni fogja. A fiscalis várak kötelező homagiumára vonatkozó országgyűlési végzéseket továbbra is érvényben hagyják ugyan, de Huszt várával kivételt tesznek; ezért azonban »ő kglme is reversalist ad mind nekünk s mind az országnak az mi és az ország kívánsága szerint«. Nincs kifogása az ellen, ha Bethlen fiával együtt a magyar király fenhatósága alatt lévő birtokain akar tartózkodni, de hűsége biztosítékául reversalist adjon. Rákóczy a Bethlen Gábertől az illyei őrség fentartására rendelt összeget megfizeti; Bethlennek és fiának összes jószágait visszaadhatja, szolgálait és híveit amnestiában részesíti: Erdélyben fekvő birtokait »szabadosan és minden bántás, háborgatás nélkül« látogathatja. A topai egyezés minden pontját teljesíti; Bethlen Péter perét megszünteti s utasítja a sérelmes asszonyt a megbékélésre.³

¹ *Török-magyarokori államokmánytár* II. 464—66. II. és 466—469. II.

² *Török-magyarokori államokmánytár* II. 469—71. II.

³ *Erd. Orsz. Eml.* IX. 581—85. II. Szalárdy: *Síralm. magy. krón.*

A kiegyezést az országgyűlés is megerősítvén,¹ azonnal elküldték Temesvárra Bethlen Istvánnak, ki azt néhány jelentéktelen módosítással,² s e módosításoknak a kiegyezés pontjai közé utólag való felvételök kötelezettségével elfogadta, s deczember 13-án kiállította reversálisát. Igaz keresztynén hitére kötelezi magát a kiegyezési pontok betartására s arra, hogy sem a fejedelem személye, méltósága, sem az ország szabadsága, törvényei és statutumai ellen »sem titkon, sem nyilván, sem magunk, sem mások által soha, sem az országban, sem az országon kívül, sem várainkból, sem egyébünnét semminemű utakon és módokon ártalmas igyekezettel s cselekedettel nem leszünk«. Mivel pedig magát Erdély alattvalójának tartja és vallja, »arra nézve is az országnak közönséges törvényi alá adván magunkot, mind az fejedelem ő kglme személyének, méltóságának és fejedelemségének, mind pedig az ország közönséges végezésinek, törvényinek, szabadságának oltalmazásában az fejedelemmel ő kglmével és az egész országgal együtt egyezséget, egyenlő értelmet, életünk, értékünk fogytáig tökéletes igaz sinceritással viselünk«. ³ Kötelezte magát egyúttal arra is, hogy fiával is kiállíttatja a szükséges reversálist,⁴ a mi meg is történt.⁵

A budai vezér, ki november 25-én Budára indult,⁶ a kihajára bízván a tárgyalások befejezését,⁷ a Bethlen Istvánnal történt végleges megállapodás hírére nem késett kiállítani az ország rendeitől kívánt biztosító levelet,⁸ s mint a szultán magyarországi helytartója, a szultán nevében is megerősítette a kiegyezési pontokat. Rákóczyt fejedelemségébe visszahelyezte s a kaftán mielőbbi megküldését megígérte; figyelmezteti, hogy Erdélyre gondot viseljen, a római császárral békességben maradjon s legyen egyetértésben a budai vezérrel. Ekkor azután »Isten engedelmeiből tökéletes hűségtekre nézve az mi sokféle kegyelmességünk rajtakok öregbül és láthatóképen meg is tapasztalnotok bizonyos«.⁹

A súlyos válságból, melyet a török hatalom hódító szándéka idézett elő, s melyben Bethlen István tulajdonképen alárendelt

130. h. Kemény: *Önéletírása* 286—87. ll. Az okiratot teljes terjedelemben közölte Szilágyi Sándor: *Új magy. múzeum* 1856 I. 245—50. ll.

¹ *Erd. Orsz. Eml.* IX. 579—80. ll.

² *Török-magyarokori államokmánytár* II. 475—76. ll.

³ *Erd. Orsz. Eml.* IX. 585—87. ll.

⁴ Szalánczy és Haller 1636 decz. 14-iki jelentése. (Szilágyi: *Levelek és okiratok etc.* 419. l.)

⁵ 1636 decz. 24-ról kelt. *Erd. Orsz. Eml.* IX. 587—88. ll.

⁶ Bethlen István naplója. *Tört. Tár* 1884 309. l.

⁷ Szalánczy és Haller 1636 nov. 25-iki jelentése. (Beke és Barabás: *id. kiadv.* 299. l.)

⁸ *Török-magyarokori államokmánytár* II. 472—74. ll.

⁹ *Török-magyarokori államokmánytár* II. 476—77. ll.

szerepet vitt, Rákóczy diadalmasan került ki. A török gyámkodás alatt lévő Erdélynek ezen sikeres erőpróbája kétségtelenül értékes erkölcsi győzelem volt ugyan, s Rákóczyt fejedelemségében véglegesen megerősítette, de egyúttal nyilvánvaló bizonyossága volt a Bethlen Gábortól kijelölt politika helyességének is, melytől a fejedelem, mint láttuk, el akart térni. Rákóczy okult az események és alkudozások lefolyásából s bár a porta szeretetét megnyerni sohasem tudta, Erdély és a porta hagyományos viszonyán uralkodása utolsó korszakáig nem változtatott. Voltak a mozgalomnak egyéb tanulságai is. Az erdélyi alkotmány hiányokat tárt elő, melyek orvoslása a legközelebbi évek munkásságára várt; ilyenek voltak pl. a kiváltságos szász városok közjogi helyzetének szabatos megállapítása s a politikai pártot alkotó unitarismusnak a hivatalos orthodox egyházhoz való viszonyának rendezése. A központi hatalom megerősödését mutatja az, hogy a közjogi intézkedések, melyeket a közvélemény valósággal alkotmánybiztosítékoknak tekintett, minden nagyobb válság nélkül megvalósulhattak.

DR. LUKINICH IMRE.
